

ВІРТУАЛЬНИЙ МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ЗБРОЇ XV-XVIII ст.

*ОЛЕГ МАЛЬЧЕНКО,
ДЕНИС ТОЇЧКІН*

Анотація

УДК 069:004.738.5+623.411

Дану статтю присвячено ідеї віртуального музею історичної зброї XV-XVIII ст., оригінальні зразки якої зберігаються в різних музеях світу. В основу проекту пропонується покласти модель Вікі-музею української історичної артилерії, з часом включивши до неї інші типи зброї. Базова платформа дозволить консолідувати існуючі музейні репрезентації гарматних зразків, акумулювати інтелектуальний потенціал, налагодити співпрацю й обмін інформацією у широкому колі музейників й істориків, розв'язати проблему обмеженості окремих музейних зібрань і, головне, введе на новий рівень знання про давню українську артилерію як історичне джерело. Для роботи із Вікі-музеєм можна використовувати будь-які гарматні зразки, незалежно від того, до якого музейного зібрання вони належать, у тому числі й зарубіжні, адже історія України не обмежується її територією.

Розвиток Вікі-музею історичної зброї узагальнено можна представити як безперервний комунікаційний процес, що перетворить його на різновид сучасної інформаційної й дослідницької музейної реальності, яку автори пропонують створювати паралельно традиційним музеям.

Віртуальний музей є не тільки пасивним носієм інформації щодо історичної зброї, згодом він перетвориться на її першоджерело, оскільки надає величезні можливості для накопичення та динамічного опрацювання нової наукової інформації: з часом його колекція створить унікальну основу для реальних наукових досліджень.

Ключові слова: віртуальний музей, вікі-музей, українська артилерія, історія зброї, історія артилерії.

Abstract

Oleh Malchenko, Denys Toichkin

UDC 069:004.738.5+623.411

VIRTUAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORICAL WEAPONS OF THE 15-18 CENTURIES

This article is dedicated to the project of digital (virtual) museum of historical weapon. The authors propose to build the Wiki-Museum of Ukrainian Historical Artillery first and then develop it and include other types of historical weapons in this project.

The basic platform will allow to consolidate existing museum representations of museum cannon samples, accumulate intellectual potential, establish cooperation and information exchange among a wide range of museum workers and historians, solving the problem of limited museum collections and, the most important, to raise knowledges about ancient Ukrainian artillery as a historical source. The authors suggest that for working with the Wiki museum, one can use any cannon samples, regardless of which museum collection they belong to, including non-Ukrainians ones.

In general, the development of the Wiki-museum of historical weapons can be represented as a continuous communication process, so the whole project is recognized as a new kind of modern information and scientific museum reality, which the authors propose to create in parallel with traditional museums.

The virtual museum is not only a passive carrier of information on historical weapons, in future it will turn into a primary source of studies, as it provides great opportunities for the accumulation and dynamic processing of new scientific information: over time, its collection will create a unique basis for real research.

Keywords: digital museum, Wiki museum, Ukrainian artillery, history of weapons, history of artillery.

*Здесь – реликвии. Это святыни.
Посмотрите почтенные гости.
Гости смотрят глазами пустыми,
видят тряпки, обломки и кости.*
(И. Губерман)

Ідея створення спеціалізованого музею історичної зброї, зокрема в Україні, не є новою. Час від часу можемо спостерігати спроби втілення таких проєктів, найбільш успішним з яких мабуть став приватний Музей історії зброї у Запоріжжі. Утім, задля успішної організації повноцінних експозицій у подібному музеї, фундатори мають володіти воістину величезними фондovими матеріалами. І якщо з ручною зброєю цю проблему вирішити легше, хоча б через її відносну компактність, то з військовою технікою все набагато складніше. На наш погляд, гарматні стволи являють чи не найбільш оптимальні «музейні» артефакти, що чудово демонструють історію військової техніки, та у той же час є досить компактними для розміщення у музеї. Водночас, наявність великої кількості гармат перетворює музей на справжній цехгауз з підвищеними вимогами до такого великого «господарства». Відтак не дивно, що в Україні немає солідної колекції гарматних стволів, зібраних під одним дахом, подібною тим, що зберігаються у багатьох зарубіжних музеях¹, планомірне накопичення яких розпочалося ще в часи Ренесансу й було проявом амбіцій і потужності монархічної влади. Сотні різноманітних за походженням і часом лиття гармат в європейських музейних експозиціях справляють враження масштабності й величі такого явища, як історична артилерія. Зрештою, подібні колекції, що й справді нагадують давні арсенали (також, до речі, хаотично наповнені різноманітними гарматами), утворюють певні комплекси, що дають уявлення про місце того чи іншого, навіть найнеймовірнішого за походженням зразка, чи певного типу гармати в історії країни та цивілізації загалом. Однак левову частку артилерійських колекцій зазвичай становлять історичні гармати місцевого виробництва. Такі колосальні зібрання неймовірно полегшують роботу дослідників.

Сучасні українські реалії – це безліч провінційних музеїв («пригнічуючих протиприродних скупчень рідкостей»), в яких представлено від кількох до кількох десятків гармат, іноді безсистемно підібраних, що потрапили до експозиції випадково, усупереч логіці складання колекцій, подекуди за адміністративною вказівкою. До таких адміністративних «акцій» належить, скажімо, масове переміщення історичних гарматних стволів з центральних до провінційних музеїв у повоєнні роки. Завдяки цьому в Тульчи-

ні знаходиться чудова гармата, відлита в Любеку 1720 р., яка до Східного Поділля не має жодного стосунку. Музей «Козацькі могили» під Берестечком поповнила львівська мортира 1550-х років, на наш погляд, фальсифікат XIX ст. Музей в Умані має кілька зразків англійських корабельних гармат, відлитих у приватній людвигарні Френсіса Кінмана наприкінці XVIII ст. Одна з них потрапила до Історичного музею м. Корсунь-Шевченківського в обмін на природознавчу експозицію і значиться тепер як «козацька гармата». У Музеї Полтавської битви гербована гармата Галагана з Прилук. У Білій Церкві салютний декоративний ствол з Сумського краєзнавчого музею. Словом, безлад й розгардіяш.

Однак більшість зразків у районних та обласних музеях, так чи так належать до локальної історії, є учасниками історичних подій, пов'язаних з певним містом чи географічним регіоном. Але при тому, на жаль, вони залишаються вирваними як з контексту локальної історії, так і загальної історії артилерії, адже особливості архітектоніки ствола, його технічні нюанси, символіка й декор набувають для глядача ясності лише у зіставленні з іншими гарматними зразками.

Розпорошеність історичних гармат серед музеїв країни, певна річ, не сприяє комплексному вивченню давньої артилерії як явища технічного, художнього та історичного, навіть попри чималу кількість збережених зразків. Краєзнавці, за невеликим винятком, зазвичай, зупиняються лише на констатації факту наявності того чи того ствола в місцевому музеї, не вдаючись до критики та ідентифікації пам'ятки. Тому на історичні гармати навішуються перші-ліпші зрозумілі широкому загалу кліше й спрощені ярлики: козацька гармата, шляхетська гармата, російська артилерія, турецька, салютна тощо. У результаті – в краєзнавчому музеї м. Путивля під гербованими гарматами XVIII ст., що належали графу Чернишову, привішена табличка «Гармати фортеці Путивля XV століття».

На жаль, більшість зразків гарматних стволів у музеях України залишаються просто речами в експозиційних залах, випадають із шкали культурних цінностей і не перетворюються на об'єкти. Між тим, завданням музею є саме перетворення речей на об'єкти. Згідно «теорії речей», різниця між речами й об'єктами полягає у тому, аби надати речам відношення до людей, залучити їх до соціального поля. Тоді історичні гармати з речей незрозумілих й не пізнаних, із смутним сприйняттям на кшталт «он та залізняка», набувають статусу об'єктів культури і наукового вивчення. Вже об'єкти підлягають інтерпретації, набувають значень, документальності, історичного фактажу, зрештою, перетворюються на досліджувані історичні джерела. Історичні гармати починають існувати як об'єкти у відношенні до

суспільства, яке цінить й інтерпретує їх залежно від власних духовних й ідеологічних потреб. На думку філософа Хільди Хейн, об'єктивність, як і текстове значення, є результатом багаторівневих актів уваги окремих людей, соціальних груп та інститутів. Соціально об'єктивовані речі наповнюються смислом, шар за шаром, усередині лише санкціонованих структур².

З іншого погляду, річ стає об'єктом, коли розміщується у новій мережі відношень. Втрачаючи свою культурну актуальність для окремих людей і для суспільства уцілому, гармати з об'єктів іноді знову переходять у розряд речей. Однак у нових відношеннях історична гармата отримує нову об'єктивність разом з новим текстом. Традиційно, музеї придушують антропоморфні прояви таких, на перший погляд, технологічних речей, як історичні гармати.

Здається, людські характеристики й відносини лише проектуються на матеріальні речі, гармати зокрема, рахуючи їх «живими» за потребою. Вочевидь, усе ж таки, це не зовсім так, адже визнання того, що анімістичне мислення є центральною частиною людської культури, прийшло ще у ХІХ ст., й дотепер матеріальний світ у багатьох випадках сприймається антропоморфно. Люди фетишизують товари (а гармата – це, звісно, товар) згідно тих соціальних домовленостей, з якими вони у цих товарах стикаються. Для філософів, політекономістів, істориків як Карл Маркс³, Карл Менген⁴, Жан Бодрійяр⁵, Гі Дебор⁶, товарний фетишизм уявляється результатом системи обміну, опосередкованого грошима, який маскує соціальні відношення між людьми як відношення між речами у системі виробництва, де виробники стають відчуженими від власних продуктів. У такій ситуації, вочевидь, товари (гармати) набувають власної долі й, навіть, здатність «рухатися» самостійно.

Крім того, гармати фетишизовані через свій дизайн, який приписує людського або тваринного характеру металевим стволам. Вони починають презентувати особистість власника через символіку, епіграфіку, геральдику, викликають асоціації щодо його статусу й образу життя, не пов'язаного з фактичним використанням або фізичними властивостями гармати.

Скляний корпус музейної експозиції (вітрини) фетишизує історичні гармати, миттєво надаючи їм ауру дорожочінності й тут же розміщує експонати у просторі й часі, далеких від тих, де живуть відвідувачі музею. Така комодифікація привчає сприймати історичні гармати лише як коштовні речі, й максимально маскує відношення глядача до людей, котрі виготовили ці гармати, володіли ними й використовували за призначенням.

З огляду на вище сказане, гадаємо, було б доцільним й ефективним у дослідницькому сенсі створити такий собі «віртуальний артилерійський

музей», зібравши під одним цифровим дахом усі відомі зразки гармат XV–XVIII ст., що зберігаються на території сучасної України. Застосування цифрових технологій розглядається зазвичай як дематеріалізація музейних зразків, а слово «віртуальний» часто використовується для опису уявлень, створених у дематеріалізованому середовищі, як окремих світ, відмінний від конкретної реальності. Однак, це не відповідає дійсності у плані 100%-відсоткової опозиції віртуальних і реальних музейних середовищ. Середовище онлайн-музею віртуальне, але наповнене реальними зразками історичної артилерії.

Перейдемо до моделі віртуального музею української історичної артилерії і його функцій.

Коли ми розмірковуємо над сутністю музею, зазвичай доходимо висновку, що вона полягає в експонуванні історичних пам'яток та, в ідеалі, у репрезентації самої історії й минулого загалом. Лише у такому випадку музейна діяльність набуває сенсу, оскільки стає здатною створити специфічне середовище, наповнене відчуттям історії, або, як тепер кажуть, – контент. Оригінальний контент, в рамках якого циркулює доступна інформація про минуле, може активно впливати і на історичну культуру, і на історичну свідомість відвідувачів музею.

Попри важливість результативності дій музейного контенту, музейні репрезентації дотепер не стали предметом спеціального дослідження⁷, так що, наразі, ми позбавлені надійної теоретичної опори. Між тим, працюючий активний контент перетворює музей на оригінальне медіа⁸. І як будь-яке медіа у сучасному світі, музей відчуває на собі вплив Інтернету. Оцифрування і доступ до оцифрованих даних має бути поширеним трендом у країні, яка прагне усебічного розвитку.

Взаємодія інтернет-технологій та музеїв традиційно вбачається лише в оцифруванні пам'яток, «залитті» їх у мережу, де інтернет-користувач сам вирішуватиме, що з ними робити – чи то формувати власну віртуальну колекцію, чи то займатися науковими дослідженнями, чи то висловлювати свою думку від побаченого на «стіні» обговорення, або ж створювати глибокодумні пости у соцмережах. Музей розглядається лише як сховище пам'яток, яке треба зробити доступним кожному. Проте, найголовніше, – репрезентація минулого, залишається поза увагою⁹.

На відміну від повального оцифрування експонатів у рамках одного музею, створення віртуальної експозиції та ефекту «проходження залами» (навіть з атрибутивним супроводом, приблизно як у інвентарній картці або паспорті), тематичний вікі-музей історичної артилерії перебирає на себе функцію осередка вивчення гармат, перетворюється на метод, інстру-

мент. Пов'язаний з іншими подібними осередками у світі, він презентує доробок української науки, вводить гарматні зразки з українських музеїв до величезної історичної колекції Світового Артилерійського Арсеналу. І в цьому – одна з найперших функцій такого дослідницького майданчика. Тому правильною назвою, можливо, була б «науковий вікі-музей», оскільки більшість музеїв лише умовно наукові, а на практиці присвячені техніці, медицині чи побуту.

Музей не захищений від зміни відносин між людьми й історичними подіями. Проблема в тому, що музеї реагують повільно на зміни, або ж неадекватно наповнюють новими смислами музейні експонати. Вікі-музей дозволяє провести миттєве активне переосмислення, пізнання нових текстів, наукове оживлення історичних гармат як частини історії України у зв'язку з будь-якими подіями сьогодення.

У багатьох дослідженнях було проаналізовано роль музеїв у державному будівництві й побудові національної ідентичності (див. приміром роботу під ред. Ф. Каплан¹⁰). Таку роль було виведено не лише через ідеологічний зміст експонатів, але й через використання об'єктів й експозицій для створення нових звичок й нових моделей поведінки. Вікі-музей, на додаток, створює ще й платформу для особистої роботи над формуванням власної національної ідентичності, глибшого її розуміння через встановлення зв'язків експонатів з українською історією, з світовими історичними подіями й іншими культурами.

Віртуальний музей характерний підвищеною увагою до суб'єктивного досвіду й суб'єктивних запитів, наслідком чого є певна дискредитація старих догм щодо об'єктивності наукових гуманітарних знань й естетичної цінності речей. Це орієнтує на виробництво нового досвіду як споживача (навчання), так і виробника знань (дослідника).

Освітня функція вікі-музею базується на його можливостях для порівнянь гарматних зразків, їхньої архітекtonіки, типології, морфології, текстового наповнення, оскільки порівняльний процес має неабияке значення для освіти й набуття нових знань. До того ж, порівняння не обмежене часом й дозволяє обслідувати гарматний зразок з усіх боків. Можливість самостійно обирати час для «відвідування» музею й кількість часу для вивчення його контенту виключає перевантаженість й нудьгу, на які страждають відвідувачі звичайних музеїв.

У сучасному світі, де з'явилася можливість навчатися, працювати, знайомитися й отримувати харчування не полишаючи власного житла, у відвідинах музею також можна дещо змінити. Музей можна принести у дім. Й зробити це на зрозумілому сучасній культурі рівні, де інтерактивність стає

домінуючою моделлю життя. Сучасний музей, його потенціальні можливості мають відповідати можливостям засобів масової інформації, інакше музейне середовище приречене перманентно відставати від освітніх потреб суспільства.

Подібний музей вбудовується у сучасну інформаційну культуру, частиною якої він і є. Сама вікі-ідея і технологія презентації, зберігання й накопичування музейного знання передбачає обмін і розвиток. У сучасному світі відбуваються зміни у сенсі й методах інтерактивності, оскільки концепції й ідеї циркулюють не лише між музеями чи локальними соціальними групами, але й між континентами. Аудиторія вікі-музею також циркулює, заходячи до музею з власними способами уваги, сформованими більш широкою культурою, з очікуваннями музейного матеріалу, здатного «говорити» про широкий світ¹¹.

Подібний музей функціонально має бути не лише освітницьким інструментом, який би об'єднував під своїм «дахом» розрізнені артефакти з десятків музеїв, але й науковим осередком з вивчення давньої артилерії. Отже, ідею вікі-музею історичної артилерії України потрібно відділити від простої віртуальної імітації аналогових музейних форм. Тому надамо йому доволі амбітне методологічне завдання: привести усі факти «життя» конкретної історичної гармати до якогось впізнавального зв'язку з українською історією.

Наразі, ми не можемо навести жодного прикладу створення подібного музею у світовій практиці. Чому так? На думку кандидата культурології С. Б. Руденка, відчувається брак чіткого розуміння відмінностей між вікі-моделлю як ідеєю, її конкретним утіленням у вигляді Вікіпедії, а також процесом оцифрування музейних зібрань як простого копіювання за допомогою новітніх технологій «аналогового» музейного досвіду¹².

Поза сумнівом, Інтернет змінив уявлення про доступ до інформації, але доступ до справжнього знання залишається таким же тернистим. Адже інформація й знання не є синонімами. Вочевидь, не слід вбачати у «всесвітній павутині» нову форму енциклопедії, оскільки Інтернет не подає структурованого й упорядкованого критично опрацьованого знання. Відсутня система, складові якої мали б відсилати одна до одної.

Особливість Інтернету полягає в тому, що він надає можливість не лише для наукового дискурсу, а є місцем зворотного зв'язку та точки зору, отже, місцем безпосередності. А оскільки знання передбачає численні опосередкування, створюється можливість перетворити вікі-музей української артилерії *на передавальну ланку, на інструмент, за допомогою якого буде творитися нове знання й з'являтимуться нові відкриття.*

Давня гармата як музейна пам'ятка, річ доволі замкнена. Вона свідчить, у більшості випадків, лише сама про себе, про історію свого побутування у рамках музею. Однак, вона є «текстом», у якому «прописані» історичні події, не пов'язані безпосередньо з її побутуванням, проте, з'єднані й синхронізовані з ним сотнями ниток. *Саме у цьому й полягає смисл роботи з артефактами у середовищі вікі-музею: оповідати українську історію, спираючись на зразки історичної артилерії.* Тому на сторінках артилерійського вікі-музею будуть представлені вже не зразки (пам'ятки), але цілі наукові довідки, що складаються з багатьох елементів (фотографії, масштабні малюнки, описи, атрибуції тощо). Найбільше такому баченню й меті вікі-музею, на наш погляд, відповідає його створення за тематичним принципом.

Важливим моментом є еволюційна природа вікі-музею історичної артилерії, корисна для оперативного оновлення контенту, зміни й заміни інформації, внесення нових даних до атрибуційних описів, додавання історичних деталей, сюжетів й коментарів, які, зрештою, більш точно впишуть давні гармати до історичного контексту. У результаті такого природного «злагодження» підвищується науковий рівень а отже, й рівень достовірності музейного контенту. Це дуже складно зробити в адміністративному середовищі класичних українських музеїв, яке більше пристосоване до консервування інформації, а не до її оновлення.

Вікі-платформа – це ще й накопичення досвіду у двох його варіантах. По-перше – набуття його через вивчення нових зразків. Й по-друге – «нарощування» досвіду через постійний повтор. Адже відбувається акумуляційний процес, якщо досвід накопичується, підтверджується й міцнішає завдяки корективам¹³.

Дослідження музейних зразків має самостійне наукове значення й відбивається насамперед в описах, від ретельності й точності яких залежить ступінь і глибина пізнання об'єктів. Тому вивчення історичних українських гармат в рамках вікі-музею включає їхню атрибуцію, класифікацію, систематизацію та інтерпретацію. Системний підхід до історичної гармати, та й взагалі будь-якої музейної речі, передбачає розгляд основних її властивостей: морфології, технології, матеріалу та функції.

Атрибуція взагалі, й атрибуція історичних гарматних стволів зокрема, складний процес, результат якого отримують поволі шляхом зіставлень, довготривалих спостережень й аналогій, що набагато зменшує ймовірність похибок.

Слід зазначити, що навіть за максимального розширення параметрів атрибуції, вона є перманентною музейною проблемою, оскільки цей науковий метод має вагомий «коефіцієнт відносності». Однак у разі успіху

атрибуція дає досліднику цінний матеріал, а також знаходить точне місце для давньої гармати, де вона, як історичне джерело, влучно доповнює загальний рух історичних подій.

Атрибуція є початковим і найголовнішим етапом вивчення будь-якої історичної гармати загалом, і вимагає виявлення основних ознак, які визначають назву, призначення, будову, матеріал, розміри, техніку виготовлення, авторство, хронологію, географію створення та існування ствола. Власне, уся дослідницька робота вікі-музею обертається довкола аналізу параметрів атрибуції стволів (встановлення зв'язку гармати з історичними подіями чи особами, з певним етнічним середовищем, виявлення авторства, особливостей архітектоники, часу й місця лиття, типології, встановлення характерних ознак декору, розшифрування написів, клейм, марок та епіграфіки, геральдичних елементів і взагалі будь-яких знаків, нанесених людьми, визначення ступеню збереження ствола та опис його пошкодження) і створення розлогіх коментарів до них.

Класифікація гармат проводиться загалом для впорядкування всього об'єкта інформації. Інтерпретація дає змогу тлумачити давні гармати, особливо декоровані зразки, як джерела знань та емоцій, допомагає відновити історію їх існування. Для такого специфічного історичного джерела, як гармата, інтерпретація поєднується з атрибуцією.

Ми не будемо включатися у дискусію про визначення термінів «додаткова атрибуція» і «реатрибуція», яка є актуальною для музейників з огляду на недосконалу систему організації дослідницької роботи у класичних музейних закладах України. Положення законодавства про музейну справу, а також питання етичного характеру, начебто не дозволяють адекватно оцінити роботу музейників з доопрацювання атрибуції музейних предметів¹⁴. Джерело проблеми, вочевидь, у самому терміні «атрибуція», до якого музеологами не було закладено перспективи еволюції знання про музейний предмет, зокрема, про давні гармати. У переважній більшості українських музеїв спостерігається гнітюча застарілість інформації щодо історичної артилерії, адже, колосальну частину її комплексу взяли на облік у часи УРСР й атрибутували за вимогами так званої інвентарної картки у суспільному середовищі 50-річної давнини з низьким рівнем розвитку інформаційних технологій, обмеженим спілкуванням із зарубіжними колегами й ідеологічним контролем.

Ще одним «камнем спотикання» для музейників є юридична фіксація змін назв музейних предметів за результатами реатрибуції. Нині, навіть при усвідомленні «скам'янілості» музейної документації, внесення змін до книг обліку дозволено у виключних випадках (!)¹⁵. Такий стан речей і та-

кий закон музейництва і атрибуції створює зручну димову завісу, за якою продовжують діяти влада і привілеї державних установ¹⁶.

Запропонована нами модель дозволяє проігнорувати ці прикрі й формальні проблеми, часто-густо приправлені індивідуальним та професійним егоїзмом. Вікі-музей історичної артилерії – це не сховище і не склад раритетів, а «живий» феномен, який безупинно еволюціонує, і завданням якого є не фіксація артефактів, а вивчення історії, до якої гарматні зразки вмонтовані. Тому «працівники» вікі-музею легко можуть займатися атрибуцією, додатковою атрибуцією, реатрибуцією, доопрацюванням й загалом будь-чим, що допоможе наблизитись до історичної дійсності. Й на заваді цьому навряд чи стануть фондово-закупівельні комісії й науково-методичні ради музеїв. Дослідники ж «аналогових» музеїв можуть вільно скористатися доробком вікі-музею історичної артилерії для підвищення рівня наукового рівня власних експозицій.

Чи подібне вивчення історичної артилерії, перехованої у аналогових музеях зруйнує атрибутивні гіпотези великої її частини? Вочевидь. Адже вікі-проект атрибутивного припущення триватиме на новій основі, на основі, де припущення є тим, чим воно є, і можлива гіпотеза не подається як безсумнівне знання.

Правила доступу до класичного музею обмежують те, що люди можуть робити у музеї, чого можуть торкатися й навіть, хто може потрапити до музею. Об'єкт таким чином розміщений у ритуальному просторі, наповненому обмеженнями. Гарматний зразок у музейній експозиції формує не лише глядацьку інтерпретацію, але й «бачення» артефакту, його візуального тексту: робить нас сліпими до певних аспектів й звертає увагу на інші, можливо, не найважливіші. Так для глядача фіксується лише певний доволі обмежений набір ознак історичної гармати, й ігноруються величезні текстові поля артефакту, у тому числі, – його антропоморфна складова. Експозиція спеціалізованого вікі-музею історичної артилерії, його комунікативні можливості допоможуть сформуванню й дослідити якнайширшу панораму історичного життя зразків давньої артилерії.

Отже, *на передній план виходить комунікативна функція музею*, звідки походить його культурне значення. Для цього не потрібно порсатись у тілі музею цілим арсеналом теоретичних «інструментів», а слід підбирати інструментарій культурницький, за допомогою якого освоюється комунікація, моделюється нове мислення через його матеріальний й чуттєвий характер. Ще у 1990-х роках такі дослідники як Тоні Беннетт, Керол Дункан, Дуглас Крімп й Ейлін Гупер-Грінхілл у своїх критичних роботах з перспектив музейної справи, визначали музеї як місця для спілкування,

класифікації й впорядкування знань, продукування ідеології, що було певним викликом ліберальному сприйняттю музеїв як самозаспокоєних інституцій на базі мистецтва, археології чи історії¹⁷. Великим достоїнством такого критично-теоретичного підходу до музею була відмова бачити його в ізоляції. Застиглість існування музейних експонатів спонукала критиків називати скляні музейні шкафи, ще відомі як вітрини, скляними домовинами або вітринами у стилі універмагу¹⁸. Речі, замкнені під склом, не змертвіли навіки, а лише призупинили свій рух. Фантазія пробудження їх від зачарованого сну певною мірою метафорична: це означає зробити їх більш комунікабельними для аудиторії, знявши обмеження, накладені на них музеєм. Це означає дозволити їм «жити й розвиватися» як історичним джерелам. Набувати предметності.

На думку теоретика культури Біла Брауна, ми починаємо зіштовхуватися з предметністю об'єктів, коли вони перестають працювати для нас: коли свердло ламається, коли автомобіль глохне, коли вікна забруднюються, коли гармата стає металобрухтом або музейним експонатом. Словом, коли їхній рух у ланках виробництва й розподілу, використання й презентації призупинився хоча б на мить. Застигла гармата, вирвана з історичної течії, обростає предметністю, презентує її у вигляді джерельних текстів, стає інформативною й перетворюється на історичне джерело.

Науковий опис музейного предмету А. З. Крейн називав «гольм вшеведением»¹⁹. З таким визначенням не посперечаєшся. Однак достеменні архівні свідчення лише тоді долають свою окремість й обмеженість, коли вбудовуються в біографічні та історичні контексти, отримуючи, таким чином, істинну наукову значущість. Непогано було б, нарешті, поєднати ретельне музейне вивчення пам'яток із сучасними міжнародними знаннями у сфері мистецтва історичного гарматного виробництва. Такий підхід спрямовує на подолання самоізоляції й провінційної обмеженості цього сегмента вітчизняного зброєзнавства.

Відсутність практики музейних студій, адаптації наукових музейних напрацювань для більш широкого загалу ніж поодинокі випадкові відвідувачі музейних залів, аж ніяк не сприяє поширенню знань про українську історичну артилерію як елемент національної спадщини. Тому «віртуальний артилерійський музей», додаючи порцію інновацій у музейні традиції, заперечує застиглість форм подачі музейної інформації хоча б щодо такого вузького сегмента музейних колекцій, як історичні гармати, намагається їх актуалізувати у вигляді історичних джерел, піднести їх значення як неповторних пам'яток матеріальної та духовної культури, створюючи максимально сприятливе середовище для їх пізнання.

У відповідь поступово має сформуватися цільова аудиторія, коло читачів і дослідників, зацікавлених історією артилерії, для яких інформація багатьох, навіть загальновідомих, музейних сховищ, а надто – десятків провінційних музеїв, залишається, і в найближчому майбутньому залишиться недоступною. «Віртуальний артилерійський музей» характеризується камерністю й адресністю, а також активною цікавістю – тих, хто створював віртуальний музей, і тих, для кого він створювався.

Однією з основ ефективного функціонування вікі-музею є надзвичайно широкий, активний контакт із зацікавленою аудиторією поза могильним склепом академічної установи (віднесемо сюди й аналогові музеї), вхід до якої охороняється зусиллями консь'єржів, вахтерок, сторожів і Вищої кваліфікаційної комісії. Усі ці люди – мандрівники музеями світу. Деякі мандрівники зробили для історії більше, ніж уся банда амбіційних істориків.

Усередині вікі-музею кожен дослідник може вільно порушити точку зору іншого, й така науково-дослідницька платформа прослідкує, аби дискусія стала відомою загалу. Звісно, помилки вибіркового спостерігача невідворотні й відкриті дискусії щодо відкритих гіпотез їх швидко виправлять. Головне тут – відсутність догматизму.

Аргументи можуть бути очевидними навіть у нефакхівців, аби лише було забезпечено свободу мовлення. Аргументи можуть виявитися й доволі тонкими, прийдуть до якоїсь студентської голови, але якщо уся тема, увесь комплекс знань буде «засекречено», ця молода людина навіть не взнає про неї. **Дух науки, її культура схиляють до товариства, співпраці, відкритого спілкування. Утаємничена наука, засекречені наукові й джерельні дані – це вже більш нагадує сектантство.**

Сутність музею у парадоксальному поєднанні двох протилежностей: відкритості новим ідеям, навіть неймовірним, й безпощадній скептичій перевірі ідей, і старих, і нових. Так поєднанням креативного й скептичного мислення відділяються цінні думки від нісенітниць. Це повинно тримати роботу музею у тонусі.

Вікі-музей значно розширить коло «відвідувачів», дасть можливість зручного фахового спілкування, обговорення й спільними зусиллями доведення до джерелознавчого блиску музейних «експонатів». Як би суворо не споглядало із своїх олімпійських вершин поважне академічне співтовариство, практика колективного творення історичного знання, яка балансує на межі дослідження й перфомансу, зазвичай приносить позитивні результати, коли в атмосфері неформальної бесіди виникають курйози, очевидними стають недоречності й дослідні «натяжки», здійснюються міні-відкриття. Нарешті, після довгої й марудної, ледве не сакральної тяганини з якимось

джерельним нюансом відбувається замикання знання, інтуїції, уявлення й різноманітності думок, не обмежених академічною догматикою, виникають здогадки, намічається відсів недостовірного, оцінюються джерела, критикуються погляди і просто виникають дискусії, неможливі в межах формальних академічних конференцій. Такі доволі рідкі миттєвості прориву якраз й надають людяності науковій роботі.

Формат вікі-музею великою мірою дозволяє уникнути монополії на наукову істину тих чи інших інституцій і «експертних товариств», якими у нашому випадку є наукові відділи музеїв, де зберігаються зразки історичної артилерії. Гадаємо, у жодній професії не повинно бути монополії у справі інтерпретації візуального історичного матеріалу. Більшість мистецтвознавців і музейних працівників не готові взятися за питання, порушені семіотикою, заснованою на текстах, або теорією масової комунікації. Проте, вони зосереджуються на прагматичних проблемах: удосконалення, подальшого використання й передачі наступникам перевірених методик, разом з експертними оцінками та застиглою атрибуцією, уточненням канонів і різними формами образотворчої інтерпретації¹⁹. Критикувати такі підходи, звичайно, можна, але потрібно бути терпимими.

Музейні наукові працівники «широкого профілю», як показує досвід, у більшості випадків, без спеціальних досліджень й навіть фізично не здатні здійснити більш-менш правдиву атрибуцію історичної артилерії. Цим питанням мають займатися вузькопрофільні дослідники, які володіють величезним об'ємом спеціальної джерельної інформації, що дозволяє проводити відповідне аналізування на тлі широких співставлень. Потрібно пам'ятати, що йдеться про тематичний музей. Тому вікі-модель музею української історичної артилерії, за усієї відкритості щодо внесення нової інформації, має перебувати під наглядом певної групи відповідальних фахівців з даної тематики, аби формувати й утримувати музейний контент на високому науковому рівні, першою чергою у питаннях критики історичних джерел. Референтна група не обов'язково має бути сталою, й може (що, навіть, краще) постійно поповнюватись новими дослідниками, зацікавленими у покращенні музейного контенту. Науковий майданчик вікі-музею завдяки відкритому обговоренню створює власні запобіжники від необ'єктивності.

Етап накопичення знань (інформації й пропозицій) доволі відкритий, однак аналіз й внесення змін до атрибуційних описів музейних гармат залишається прерогативою фахівців. Однак, це не означає, що вони монополізують право на істину, оскільки дослідницький процес не припиняється й, рано чи пізно, з'являться нові відомості, які так чи інакше потрібно буде «прилагоджувати» до тих чи інших музейних зразків. Н.Н.Талєб вбачає у

такому методі спроб і помилок єдиний шлях для уникнення великих огривів, які згодом сприймаються науковим товариством за істину²¹.

Отже, онлайн-платформа позбавляє музеї ексклюзивного права на експертну думку. Інтерпретація дослідників вікі-музею може, зрештою, за допомогою соціальних медіа, набути більшого поширення, ніж інтерпретація музейників, в «оперативному управлінні» котрих, перебуває історична гармата.

Деякі загальні риси щодо композиції «віртуального артилерійського музею» й принципів його оформлення. Контент вікі-музею («фонди», позиції) складається із зразків українських історичних гармат. Комплектування «фондів» музею відбувається, головне, за територіальною ознакою: охоплюються увесь комплекс стволів історичної артилерії XV–XVIII ст, які знаходяться у межах сучасної України. Крім того, окремим розділом музею можуть представляти гарматні стволи українського походження (виготовлені на українських землях), які тепер зберігаються у зарубіжних музеях. Друкованим й дещо спрощеним прообразом такої колекції є перший том ілюстрованого каталогу «*Museum artilleriae Ucrainicae*»²².

Уся фактична проведена робота зі складання «фондів» вікі-музею може вважатися музейною документацією, комплекс якої повністю відображає існування зразків історичних гармат у музейних фондах України.

Експозиція «віртуального артилерійського музею», яка має на меті актуалізувати й популяризувати знання щодо українських історичних гармат, має свій набір компонентів: експонати (фотоілюстрації), пояснення до експонатів (описи), масштабні малюнки стволів, гіпертекст (коментарі), суперграфіку (елементи дизайнерського оформлення експозиції), словники термінів, вказівники, відео-ілюстрації. В основі науково-тематичного рішення експозиції лежать експонати, а також зміст описів і коментарів.

З експозицією тісно пов'язана комунікаційна функція «віртуального артилерійського музею», яка, серед іншого, передбачає надання джерелознавчих, консультаційних та інформаційних послуг.

Будь-який музейний простір тісно пов'язаний з візуальною частиною культури. З точки зору комунікативного підходу музейна експозиція перетворюється на канал передачі специфічної інформації («тексту») від предмета до глядача²³. Якість, форма, принципи організації такого каналу мають для комунікативного процесу першочергове значення, безпосередньо впливають на зручність й глибину сприйняття «тексту» музейного предмету, і формують уявлення про нього.

Візуальному компоненту в культурі завжди відводилося значиме місце, адже більшість культурних артефактів людина сприймає зорово. Специфічними рисами музейної комунікативної системи є її візуальний і про-

сторовий характер. *Комунікативна система вікі-музею історичної артилерії втрачає свій просторовий характер, однак загострює подання візуальної частини «тексту» гарматних стволів* за допомогою декількох інструментів: колекції макрофотографій артефакту, масштабного малюнку із комплектом замірів, прорисовок епіграфіки і символіки.

Візуальне сприйняття має особливе значення у презентації такого громіздкого предмету як гармата. В українських музеях гармати, з огляду на їхні розміри й форму, зазвичай намагаються локалізувати під стінами або у кутах залів (звісно, погано освітлених), через що, у більшості випадків, для глядача залишається недоступною майже половина поверхні артефакту. Що зображено або написано на «тіньовому боці» ствола, часто-густо й самі музейники, не знають. Увага відвідувача розмита, розосереджена, оскільки він, у пошуках «головного», не розуміє на що звернути увагу. Більшість епіграфічних і символічних елементів проходять повз увагу, враховуючи також, що вони можуть знаходитися у недоступних для погляду місцях гармати. Набір же макрофотографій вікі-музею надає можливість розглядіти й дослідити на всій поверхні гармати не лише символіку й епіграфіку, але й графіті, технологічні позначки, мнемонічні знаки, фізичні пошкодження й навіть фактуру матеріалу. *Так візуалізується навіть той джерельний матеріал, про саме існування якого було невідомо, або ж мало кому відомо.*

Звісно, ілюстративний матеріал значно підвищує інформативність будь-якого історичного, джерельного і зброєзнавчого дослідження, тому принцип якнайповнішого насичення позицій вікі-музею фотографічним супроводженням був прийнятий за основу.

Спектр культурної значущості фотографії дуже важливий, оскільки вона є позірною об'єктивним засобом передачі інформації. Вплив фотографії за останні 170 років цілковито змінив візуальне середовище і засоби обміну інформації для значної частини населення Землі. Використання фотографії чи то як ілюстрацій, чи то як засобу запам'ятовування, й навіть як підміни самого об'єкта запам'ятовування стало буденністю. Наслідки переходу від аналогового збереження фотографічної інформації до цифрових технологій уможливили передачу образів через Інтернет і безмежні маніпуляції з зображеннями. Скопійований і змінюваний візуальний історичний артефакт, легко доступний через екрани комп'ютерів, поступово змінює статус візуального в категоріях інформації та епістемології²⁴.

Новий статус, наданий вивченню історичних матеріальних пам'яток на кшталт давніх гармат, підсумований у поняттях музейної експозиції, тепер еволюціонуватиме у бік віртуальної експозиції, базованої на сучасних можливостях фотографії.

Фотоілюстрації, безперечно, мають свої «мінуси»: фотографія фіксує предмет у двомірному просторі; відсутній масштаб; неможливо виконати виміри за фотографіями. Але й допомогу ілюстративного матеріалу в дослідженні гарматних зразків важко переоцінити. Завдяки методу поєднання опису й макроілюстрацій, з'являється можливість зручного ознайомлення практично з усіма фактичними даними щодо гарматних зразків.

Безперечно, у багатьох випадках аналітичні методи дають змогу вирішити складні джерелознавчі проблеми, і знання об'єктивних особливостей полегшує атрибуцію конкретного матеріального історичного джерела. Але спільна праця фахівця й фотоапаратури створює ефект технологічного дослідження.

Загалом у науковій роботі застосовують два види фотографії: документуюча та досліджуюча. Для музейної візуалізації гарматних зразків ми звернулися до документуючої фотографії, яка під час роботи з декорованими історичними гарматами перетворюється на самостійний метод дослідження. Завдяки такому методу стало можливим виявити способи нанесення декору, стан збереження стволу, особливості структури матеріалу, недосяжні при безпосередньому спостереженні. Мається на увазі використане нами макрофотографування елементів і фрагментів гарматних стволів, оскільки воно дозволяє виявити деталі, що погано розрізняються на відстані та невидимі на поверхні гармати.

За глобального дефіциту документальних джерел щодо гарматних стволів XVI–XVIII ст. завжди виникає проблема ідентифікації того чи іншого зразка, навіть за наявності елементарного маркування. Додаткову інформацію в такому разі можуть надати технічні параметри та нюанси архітектоніки гармат, особливості яких притаманні тій чи іншій людовисарській школі чи ливарній традиції. Часто-густо будова стволу, доповнюючи його епіграфіку, глибше висвітлює історичну долю гармати. Звісно, розраховувати можна лише на збережені зразки, тому наявність добре ілюстрованих сторінок вікі-музею має велике значення для зброєзнавчих, мистецтвознавчих та загальноісторичних досліджень. Дотримання обраного нами принципу «візуалізації історії», переведення сприйняття матеріального історичного джерела від плоского сухого текстового опису до об'ємної багатогранної фотоілюстрації, як свідчить досвід вивчення історичної артилерії, приносить свої плоди. Візуальне дослідження допомагає знаходити залежності, які, своєю чергою, впливають на подальші гіпотези.

Звісно, історична гармата привертає увагу глядача, насамперед, своєю морфологією (формою, зовнішнім виглядом). Однак існують ще емблематика і епіграфіка. І якщо належним чином їх не презентувати, то у серед-

овищі нашої культури «постфокусування» вони не будуть сприйматися й «пройдуть мимо».

Також у наповненні сторінок вікі-музею цінним є метод масштабних малюнків з вказівкою повних технічних параметрів ствола (за 50-60 параметрами)²⁵. Формалізованість малюнків і цифрових показників утворюють більш струнку тематичну картину, що має певну перевагу над ретельним описом чи фотоілюстраціями. Дійсно, створення масштабних малюнків стволів – це один з найкращих методів дослідження історичної артилерії, хоча й він не досягає всієї глибини гарматного зразка як історичного джерела. Насамперед у ракурсі вивчення гарматного декору, коли важливі найменші деталі: від фактури поверхні до особливостей ритованих ліній. На малюнках значною мірою також нівелюється об'ємність гарматних зразків, яка передається фотоілюстраціями. До того ж метод масштабування іноді призводить до певного інформаційного переважання цифровими даними.

Звісно, основне комплектування джерельної бази (пошук гарматних зразків), наукове документування, дослідження на місцях, словом, уся робота, яка згодом дозволить створити у просторі вікі-музею інформативно насичену «картинку» гарматного зразка, реалізуються через механізм музейного наукового пошуку – *музейну евристику*. Метою такої роботи залишається виявлення та взяття на облік усіх без винятку історичних гармат XIV–XVIII ст, що знаходяться на території сучасної України. При тому потрібно враховувати, що постійно «з'являються» нові зразки давньої артилерії (купівля на аукціонах, торгівля на тіньовому ринку старожитностями, контрабанда, археологічні знахідки, «знахідки» необлікованих артефактів у музейних фондах тощо). Відслідковування їхньої появи, спроби вивчення і включення до контенту вікі-музею – це доволі складна ділянка роботи з негарантованим успіхом, що є реальною евристичною проблемою.

Тому евристика вікі-музею передбачає необхідність налагодження комунікацій із суб'єктами пошуку за напрямками державної, наукової, суспільної та приватної діяльності, зокрема, бібліотек, архівів, археологічних установ, музеїв, приватних колекцій, пошукових експедицій, етнографічних установ, державних і громадських інституцій. Подібна робота базується на системному поєднанні професійної та непрофесійної діяльності²⁶.

Отже, джерелознавчий пошук має свої особливості, зумовлені характером теми, специфікою давніх гармат як історичного джерела, місцем де вони зберігаються. Особливість евристичного етапу у відсутності рутинності, у його творчому процесі, який емоційно впливає на дослідника та багато в чому зумовлює результати дослідження й контент віртуального артилерійського музею.

Прикладна евристика притаманна не лише початковому етапу створення вікі-музею, який, по суті, є варіантом історичного дослідження. І використовується не лише як етап джерелознавчого пошуку, головною метою якого є виявлення джерел (зразків гарматних стволів) й створення джерело-інформаційної основи проекту (дослідження). Невпинний пошук нових зразків історичної артилерії (а разом з тим і пошук історичної літератури, джерелознавчих досліджень, довідкової інформації, публікацій джерел, архівних джерел, словом – усього можливого комплексу свідчень про давню гармату) є одним з базових положень артилерійського вікі-музею, контент якого постійно має доповнюватися новими джерелами.

Створення тематичного комплексу джерел (гарматних стволів) – це не кінцевий варіант дослідницького проекту, оскільки вікі-музей є майданчиком інтерактивним й комунікативним, а отже таким, що розвивається. Вікі-музей – це новий аспект музейної евристики, коли історичне джерело не лише знайдене, але й безперервно підлягає усебічній критиці.

Отже, коли ми розмірковуємо про вікі-музей історичної артилерії, йдеться не лише про науково-нарративні репрезентації, але й про створення особливої віртуальної платформи для залучення усіх бажаючих до творення музейного контенту.

Вікі-музей зможе виконувати роль інформаційного центра, зосереджуючи найповніші дані щодо зразків історичної артилерії в українських музеях і приватних колекціях. Це вирішить банальну проблему на кшталт «як знайти давню гармату, якщо вона вже не експонується?»

Створення сторінки, присвяченій експонуванню кожного гарматного зразка у вікі-музеї вимагає встановлення набору окремих елементів – реквізитів, згідно з якими можна було б здійснити повний опис артефактів. Розташування сукупності реквізитів у певній послідовності створює логічний формуляр однотипного документального опису.

Формуляр опису, який стандартизує всю систему вимірів гарматного ствола й зводить розлогу інформацію до лаконічних і зрозумілих позицій, повинен мати достатньо гнучку структуру, аби врахувати конструктивні відмінності артилерії різних епох. Первинний аналіз, вочевидь, вимагає візуального обстеження й ретельного опису гармати, оскільки, за досвідом, можливість повторного обстеження артефакту випадає не часто. Позиції формуляру мають враховувати всю технічну варіативність конструкції стволів, що накопичилася упродовж кількох століть. У разі спрощеної архітекtonіки (приміром, меншої кількості кілець чи взагалі частин ствола) у багатьох позиціях будуть пробіли, що також є інформацією про морфологію гармати. Формуляр завжди відіграватиме роль базового орієнтиру, нагадуватиме

елементарні речі, які, однак, мають бути зафіксовані й становитимуть основу кількісного методу дослідження історичної артилерії та її атрибуції²⁷.

Формуляр можуть доповнювати ескізи, малюнки (для ілюстрації нюансів будови ствола), а також фотографії, особливо, коли йдеться про структуру металу, фактуру поверхні ствола чи вигляд декоративних елементів. Опис ілюструється масштабним малюнком, у якому мають бути зафіксовані фізичні параметри (до 50 замірів) й архітектоніка гарматного ствола. Уся інформація загальноісторичного плану, щоб не порушувати струнності опису гарматного зразка, виноситься за рамки формуляру у вигляді коментарів. У коментарях слід також шукати інформацію про всіх згаданих в описах осіб і про історичні події.

Опис архітектоніки гарматного ствола, що займає левову частку тексту формуляру, вимагає точного й універсального термінологічного апарату. Технічна термінологія гарматних стволів вважається певною проблемою не лише через лінгвістичні відмінності, але й через вражаючі невідповідності навіть в одній мові того самого часового періоду. Скажімо, українська історична термінологія гарматної архітектоніки – це майже стовідсоткове запозичення із сусідніх мов, які, своєю чергою, надбали і «перетравили» словничок артилерійських термінів із Західної Європи. Найбільш розробленою й універсалізованою виявилася англійська артилерійська термінологія XVIII–XIX ст., тому є сенс застосувати її як базову.

Під час складання каталожних описів для вікі-музею постало питання елементарної понятійної бази, елементарної термінології, яка допомагає формулювати конкретні визначення та оперувати більш складними поняттями. З одного боку, вона начебто стало використовується українськими дослідниками, а з іншого – настільки хаотична, багатозначна й нечітка, що іноді виключає адекватний опис і типологізацію історичних гармат.

Загальна кількість елементарних термінів відносно невелика, що не заважає науковцям на свій розсуд формулювати визначення та застосовувати власний термінологічний апарат. У результаті – значні розбіжності й невідповідності навіть у межах однієї роботи, а найчастіше – максимальне ігнорування спеціальної термінології під час опису гарматних стволів або ж відсутність самого опису. Автори часом схожі на футбольних радіокоментаторів, які пояснюють події на полі за допомогою, скажімо, трьох термінів: ліві ворота, праві ворота й центр поля. Скласти повне уявлення про перебіг гри за такою вбогою термінологією, певна річ, неможливо.

Подібно, не можна здійснити вичерпний опис історичної гармати за допомогою лише загальних понять, на кшталт: дульне потовщення, чопа, середня частина, казенна частина, таріль, виноград. Цього вкрай недостатньо,

адже ігноруються десятки архітектонічних нюансів, що відіграють роль маркерів, потрібних для ідентифікації, атрибуції й типологізації стволю. Повний опис пишно оздобленої гармати, поверхню якої майже повністю вкриває декор, потребує до 70 термінологічних позицій. Спрощений технічний опис – до 20 позицій.

Отже, у процесі складання звуженої, так би мовити, службової типологічної схеми постає проблема браку саме українських елементарних історико-зброєзнавчих термінів. Тому принагідно ми пропонуємо власну термінологічну схему будови історичної гармати, розроблену з урахуванням досвіду артилерійських історичних досліджень останніх десятиліть. Анатомія гарматного стволю з використанням української термінології на сторінках вікі-музею історичної артилерії може виглядати згідно з представленими нами схематичними малюнками²⁸.

Наостанок торкнемося питання актуальності віртуальної колекції збережених вітчизняних гармат у контексті історії виробництва й використання артилерії XVI-XVIII ст. на українських землях. Якою мірою вона репрезентативна? Чи відображає колекція тенденції зміни архітекtonіки стволів, їх дизайну, впливів на орнаментацию та символіку? Чи проявляє вона певну структуру українського артилерійського виробництва впродовж століть? Якщо так, то кожен зразок має «знайти» свою нішу в цій структурі й відповідати її часовим і географічним параметрам, звісно, з урахуванням десятків деталей, які вимагають постійного уточнення й корегування у рамках загальних структурних категорій. Загалом, чи містить віртуальний музей ключ до вивчення української історичної артилерії, її структури та розвитку?

Треба бути свідомими того, що за всієї повноти описів та ілюстративності запропонованого нами музею-каталогу, віртуальна колекція своїми зразками лише окреслює кордони етапів, географічні рамки й головні напрями руху української артилерії як історичного явища. Але вона аж ніяк не зможе надати всіх нюансів художнього й технічного плану через обмеженість бази зразків, адже ми оперуємо лише збереженим комплексом гармат. Приміром, технічний бік української артилерії на основі збережених примірників не може бути достеменно вивчений. Питання технічного прогресу та його динаміки також «зависають у повітрі», оскільки віртуальна колекція не є репрезентативною в статистичному плані, вона лише відображає фактичний кількісний стан українських історичних гармат у музейних колекціях. Можливості віртуального музею як методу дослідження історичної артилерії, звісно, обмежені. Тому для пошуків відповідей на всі поставлені вище питання необхідне додаткове залучення широкого кола документальних джерел в рамках класичної форми наукового дослідження.

Згодом вікі-музей історичної артилерії може стати складовою частиною більшого музею, куди додадуться інші тематичні колекції загальноукраїнського масштабу. Приміром, ручної вогнепальної зброї, холодної зброї, воєнного одягу тощо. Так створюється великий і презентативний джерельний комплекс, придатний для найширших історичних порівнянь. Зрештою, вікі-музей перетвориться на оригінальний метод дослідження української історичної зброї, сучасний, зручний та ефективний інструмент вивчення давніх артефактів.

Чим відрізняється вікі-музей від пересічної вітчизняної музейної установи з усіма її недоліками? Насамперед ретельним науковим описом зразків з великим інформативним тлом другого рівня, створеним у формі розлогих коментарів, які «розкривають» предмет, показують його зв'язки з десятками інших історичних пам'яток, осіб і подій. Представлений у коментарях додатковий історичний матеріал «оживляє» сухі факти, викладені у формулярах і залучає українську зброю до загального перебігу історичних подій, зв'язуючи їх мереживом різноманітних ниток міждержавних і міжособових взаємодій.

Крім того, незважаючи на технічну та художню різноманітність експонатів, представлених у вікі-музею, їх, звісно, будуть об'єднувати деякі загальні моменти, обов'язково відображені в коментарях й за допомогою перехресних посилань. Також обов'язковими є історичні паралелі зі зразками інших колекцій, із деталізацією і поясненнями. Аналогії допоможуть реконструювати втрачені елементи маркування та епіграфіки. Розшифрування епіграфіки, символіки й декору на зброї дозволяє торкнутися глибокої інформації антропологічного характеру, пов'язаної зі світоглядом зброярів і замовників. Саме тому ми звертаємо увагу на символічний характер декору зброї, без якого формальний науковий опис не додавав би нічого нового й був неповним, а можливо, і хибним.

Так вікі-музей поступово перетворюється на тематичну енциклопедію, наповнену мережею взаємозв'язаної й узгодженої інформації. Музей буде продукувати знання, орієнтовані на вивчення більш широкої історії, тому «відвідувачі» можуть розглядати енциклопедію української зброї як інструмент, який можна використовувати аби підвищити особистий рівень історичної обізнаності.

Вікі-музей не як дослідницький метод, а як спосіб вивчення історичної артилерії, як комплекс нових особистих можливостей.

Зауважимо, що платформа вікі-музею дозволить консолідувати існуючі музейні репрезентації зразків, акумулювати інтелектуальний потенціал, налагодити співпрацю й обмін інформацією у широкому колі музейників

й істориків, розв'язати проблему обмеженості окремих музейних зібрань і, головне, виведе на новий рівень знання про давню українську зброю як історичне джерело. Для роботи із вікі-музеєм можна використовувати будь-які зразки історичної зброї, незалежно від того, до якого музейного зібрання вони належать, у тому числі й зарубіжні, адже історія України не обмежується її територією.

Побутування вікі-музею історичної зброї узагальнено можна представити як безперервний комунікаційний процес, що перетворює його на варіант сучасної інформаційної й дослідницької музейної реальності, яку, на наше переконання, потрібно створювати паралельно існуючим «аналоговим» музеям.

Віртуальний музей є не лише носієм інформації щодо історичної зброї, він перетворюється на її першоджерело, оскільки його колекція створює унікальну основу для реальних наукових досліджень.

Особливістю такої освітньо-дослідницької платформи є те, що глядач (користувач) «відвідує» музей на своєму комп'ютері, спілкується з ним на одинці й сам встановлює з віртуальним музеєм особисті відносини, занурюється у нову реальність, яку сам створює. У «новій реальності» вікі-музею людина із глядача перетворюється на учасника, якому ніхто не заважає оглядати й розмірковувати: ні інші відвідувачі, ні служителі музею. Відвідини віртуального музею відбуваються будь-коли без черг, квитків й обмеженого часу на огляд. Віртуальний музей буде працювати довгі роки без хвилинної перерви, й потрапити до нього можна з будь-якого куточку світу. Нарешті, число відвідувачів віртуального музею більше ніж у реального (хоча його, зрештою, не існує в реальності). Його завдання – показати відвідувачу тут і зараз те, що в іншому місці (реальному або віртуальному) він побачити не зможе.

Тих, хто вивчить контент музею, серйозних дослідників, ймовірно буде не більше 3%. Однак, решта 97% втягнуться до процесу, отримають нові знання згідно власних потреб і можливостей його сприйняття, будуть залучені у темі надалі, дискутуючи й пізнаючи. Це важливий момент як популяризації знань й виходу за кордони вузького кола академічної науки, так і вкладу у боротьбу з маргіналізацією теми історичної зброї.

Вікі-музей – один з інструментів інформатизації суспільства. Він навчає більш вдумливого й уважного поводженню з історичними джерелами-артефактами. Він є певною ланкою реформи свідомості відношення до музею в інформаційному суспільстві. Музей вириває історичну зброю з минулих й ставить їх до нових контекстів, в яких вони набирають сенсів, впорядковує їх послідовностями й групами, сповіщаючи нові факти про

їхню історію, естетику й технологію. Такий процес властивий інформаційному суспільству XXI ст.

Для віртуального музею саме його існування зумовлене максимальним включенням у мережеві ресурси, електронні конференції, проекти й т.і., без участі в яких про нього ніхто не дізнається. Крім того, віртуальний музей зброї зберігає й архівує унікальну інформацію, яку несуть давні артефакти, певною мірою знімаючи питання про збереження самих матеріальних зразків. Інколи це актуально для музеїв України, зважаючи на прикру перманентну ситуацію з крадіжками музейних зразків²⁹.

Вікі-музей робить верифіковані наукові знання з предмету доступними для людей, котрі не мають доступу до бібліотек, архівів, музейних колекцій і фондів через віддаленість чи фізичні вади. Це не просто демократизація знань про скарби-артефакти, це – доступ до останньої найповнішої інформації про зброю, як історичне джерело, разом із можливістю вільного оперування нею. Відбувається експериментальне навчання, яке набирає форму дослідження. Нелімітоване перебування у такому музеї дозволяє відвідувачу спокійно набувати досвіду роботи над артефактами.

Зрештою, віртуальний музей української зброї може стати відмінним полігоном наукових досліджень як для фахівців-науковців, так і для студентів-істориків, а також унікальним тематичним зібранням для усіх, хто цікавиться історією зброї різних періодів.

Репрезентація історії зброї у формі вікі-музею як ми його уявляємо, допомагатиме рішенню проблем, пов'язаних з історичною свідомістю: дефальсифікувати, деміфологізувати й деполітизувати минуле вітчизняної зброї, зорієнтувати у хаосі специфічної історичної інформації, а також стати основним центром вивчення історії давньої української зброї.

Зміст речей у вікі-музеї вбудований у самі речі, а не накладається зверху, як у більшості аналогових музеїв. Довколишня експозиція не впливає на викривлення змісту і не наповнює його зайвими елементами. Це, своєю чергою, не заважає відвідувачу й визначає способи, якими люди будуть звертатися до цікавих для них зразків, і як будуть діяти по відношенню до них. Вікі-музей формує нові відносини між людьми й речами, засновані на особистій зацікавленості й дослідницькому азарті.

Вважається, що після видання каталогу наукова цінність музейного зібрання зростає. Сподіваємося, що завдяки появі українського «віртуального музею зброї», який перебіре на себе функції загальнодоступного наукового ілюстрованого каталогу, зібрання історичної зброї в українських музеях також набудуть більшої історичної та джерельної цінності як серед науковців, так і всіх тих, хто цікавиться історією озброєння.

ПОСИЛАННЯ Й ПРИМІТКИ

1. Потужні колекції артилерії можна побачити у: Военно-исторический музей артиллерии, инженерных войск и войск связи (Санкт-Петербург); Государственный историко-культурный музей-заповедник «Московский Кремль» (Москва); Ес-Суейра (відкрита експозиція) (Марокко); Музей зброї «Арсенал» (Копенгаген); Форт Голконда (відкрита експозиція) (Хейдарабад, Індія); Amsterdam Maritime Museum (Морський музей Амстердама); Armemuseum (Музей Армії, Стокгольм); Askeri Müze ve Kültür Sitesi (Военний музей, Стамбул); Castel Sant'Angelo (Національний військовий музей у замку Сант-Анджело, Рим); Deniz Müzesi (Военно-морський музей, Стамбул); Heeresgeschichtliches Museum (Военно-історичний музей, Відень); L'Armeria Reale di Torino (Королівська зброярська палата, Турин); L'Arsenale di Venezia (Арсенал у Венеції); Musée de l'armée (Музей Армії, Париж); Muzeum «Zamek Królewski na Wawelu» (Музей «Королівський замок Вавель», Краків); Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie (Музей Війська Польського у Варшаві); Museum der Deutsche Geschichte, Das Berliner Zeughaus (Музей німецької історії, Берлінський цейхгауз Берлін); Museum of Artillery in the Rotunda at Woolwich (Музей артилерії у Ротонді у Вулвичі, Лондон); Museu Militar (Военний музей, Ліссабон); National Museum of Arms and Armour, Tower of London (Зброярська палата лондонського Тауера, Лондон).
2. Hein, H. *The Museum in Transition: A Philosophical Perspective*. Washington DC: Smithsonian Institution Press. 2000. S. 64.
3. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том 1. Книга 1.: Процесс производства капитала. – М., 2016. – 664 с., <http://libelli.ru/works/marx2.htm>.
4. Менгер К. Основания политической экономии // Австрийская школа в политической экономии. К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер. М.: Экономика, 1992. С. 31–242. Пер. с нем. Г. Тиктина и И. Абергуза под ред. Р. М. Орженцого., http://econlibrary.ru/books/259/395/menger_principles.html.
5. Ж. Бодрийяр Символический обмен и смерть, М.: Добросвет, 2000. – 387 с. Перевод С.Н. Зенкин.
6. ГиДебор, Общество спектакля. – М., Логос, 2000. - 184 с.
7. Руденко С. Б. Вікі-музей // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали Міжнар. наук-практ. конф., м. Київ, 06-07 червня 2017 р. / редкол. : В.Г.Чернець (голова) та ін. – К.: НАКККіМ, Асоціація реставраторів України, Видавець Олег Філюк, 2017. – С. 263.
8. Henning Michelle. *Museums, Media and Cultural Theory*. New York. 2006. 198 p; Henning M. *Museum media. An introduction* // Academia. URL: https://www.academia.edu/30789805/Museum_Media_An_Introduction (date of access:01.08.2017);<https://books.google.com.ua/books?id=QBwbhnxuZMEC&hl=ru>
9. Руденко С. Б. Вікі-музей // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. — С. 266.
10. Kaplan, F. E. S. (ed.) *Museums and the Making of 'Ourselves': The Role of Objects in National Identity*. London: Leicester University Press. 1994.
11. За своєю суттю явище «вікі» суперечить тим стандартним, звичним й багатим у чому застарілим принципам, згідно яких інформація (у нашому випадку – історична інформація, історичні матеріальні джерела, артефакти) знаходиться у повному володінні певних осіб (у колекціях) чи інститутів (наукових та суспільних). **Вікі-**

модель дозволяє будь-якому користувачу Інтернету, за умови дотримання певних правил, долучитися до вивчення й формування загальнодоступного інформаційного поля. Найвідомішим утіленням цієї ідеї є Вікіпедія. Ідеї, закладені у вікі-моделі [Wiki // Wikipedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Wiki> (date of access: 02.08.2017)] (широко коле користувачів, експертів, дослідників й загалом – зацікавлених людей; спільна робота із створення контенту; незакостенілий контент; оперативність унесення правок і виправлення помилок; еволюційність контенту), можуть бути також застосовані для конструювання класичних музейних історичних репрезентацій.

- 12 Руденко С. Б. Вікі-музей // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. – С. 266.
- 13 Козеллек Часові пласти. – С. 50
- 14 Куцаєва Т. О. Визначення термінів «додаткова атрибуція» і «реатрибуція» щодо музейних предметів: на прикладі раритетів обрядів і повсякдення єврейської громади України XIX-XX ст. з колекції Національного музею історії України // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали Міжнар. наук-практ. конф., м. Київ, 06-07 червня 2017 р. / редкол. : В.Г.Чернець (голова) та ін. – К.: НАКККиМ, Асоціація реставраторів України, Видавець Олег Філюк, 2017. – С.144-147)
- 15 Куцаєва Т. О. Визначення термінів «додаткова атрибуція» і «реатрибуція» – С.146
- 16 Під час евристичного поневір'яння музеями, доводилося стикася з десятками випадків неадекватної атрибуції гарматних зразків. Попри усі наші доводи і надання аргументованих пояснень, генуезька гармата XVI ст. з монограмою ливарника значиться як «гармата, знайдена на місці давньої фортеці Кодак», чавунний фальсифікат XIX ст. в музеї острова Хортиці експонується як оригінальний зразок львівської артилерії XVI ст., англійська каронада Френсиса Кінмана кінця XVIII ст. експонується як гармата часів Богдана Хмельницького (Корсунь-Шевченківський), а сучасна підробка, подарована В. Януковичем, підноситься світові як раритетна гармата гетьмана П. Сагайдачного (Чигирин). Додаткової атрибуції, на нашу думку, потребує більшість із зразків історичної артилерії XV–XVIII ст., які зберігаються в музеях України. Велика частина з них вимагає негайної реатрибуції, оскільки у даному стані ці артефакти, щонайменше, вказують на низький рівень сучасних вітчизняних музеїв, а загалом-то активно сприяють викривленню суспільної історичної свідомості. Як зауважував класик, музей – це місце, де живі співпрацюють з мертвими. Однак в українських реаліях, принаймні щодо історичних гармат, це не спрацьовує. І коли пересічний допитливий громадянин намагається вдивлягись у багатостраждальну понівечену часом і людьми гармату, він бачить здебільшого лише шматок оригінально сформованого металу, який жодним чином не натякне йому про надбання національної чи світової культурної спадщини. Складається враження, що в багатьох музеях не усвідомлюють, що відбувається в світі, аби зіставити це зі своєю діяльністю. Через комунікативну обмеженість (відсутність інтерактивних технологій, якісних каталогів, описів колекцій) музеї перетворюються на застигли в часі сховища зміщених на периферію явищ культури, які в минулі віки становили цивілізаційну основу. Зброя, з усім її видовим розмаїттям, була однією з таких основ, але тепер «мертвою культурою» осіла в музейних фондах або приватних колекціях, які часто нездатні належним чином висвітлити її історичну роль, навіть за наявності формального наукового опису.

- 17 Henning Michelle. *Museums, Media and Cultural Theory*. New York. 2006. С.2.
- 18 Bronner, S. J. Object lessons: The work of ethnological museums and collections, in S. J. Bronner (ed.) *Consuming Visions: Accumulation and Display of Goods in America, 1880–1920*. New York: W.W. Norton. 1989. S. 232.
- 19 Крейн А. З. Жизнь музея. – М., 1979. – С. 118.
- 20 Айвен Гасквелл, Візуальна історія. Нові підходи до історіописання. За ред. Пітера Берка; пер. З англ. К.: Ніка-Центр, 2013. С. 252.
- 21 Талєб Н. Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. М. 2009. С.182 (294 с)
- 22 Мальченко О. *Museum artilleriae Ucrainicae*. Музей української артилерії XV-XVIII століть. Частина I. Українські гармати в зарубіжних музейних колекціях. – К., 2011. – 216 с.
- 23 Майстровская М. Музей как объект культуры. Искусство экспозиционного ансамбля. – М.: Прогресс-Традиция, 2016. – С.23.
- 24 Айвен Гасквелл, Візуальна історія. Нові підходи до історіописання. За ред. Пітера Берка; пер. З англ. К.: Ніка-Центр, 2013. С.224.
- 25 Мальченко О. *Museum artilleriae Ucrainicae*. Музей української артилерії XV-XVIII століть. Частина I. Українські гармати в зарубіжних музейних колекціях. – К., 2011. – 216 с., Схеми гарматних стволів.
- 26 Міненко Л. М. Евристична модель музейного пошуку в історичному дослідженні // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали Міжнар. наук-практ. конф., м. Київ, 06-07 червня 2017 р. / редкол. : В.Г.Чернець (голова) та ін. – К.: НАКККиМ, Асоціація реставраторів України, Видавець Олег Філюк, 2017. – С.188.
- 27 Мальченко О. До методології ідентифікації історичних гармат // Київська старовина. – К., 2012. – № 2. – С. 77-93.
- 28 Мальченко О. *Museum artilleriae Ucrainicae*. Музей української артилерії XV-XVIII століть. Частина I. Українські гармати в зарубіжних музейних колекціях. – К., 2011. – 216 с., Схеми гарматних стволів.
29. Відомо чимало випадків крадіжок цінних зразків історичної зброї з музеїв України, як-то шабля Богдана Хмельницького з Переяславського історичного музею, гарматні стволи з набережної Севастополя, гармата XVII ст. з Білогірського музею.

Відомості про авторів

Мальченко Олег Євгенович, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, доктор історичних наук (Київ, Україна).

Тоїчкін Денис Віталійович, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук (Київ, Україна).

About Authors

Oleh Malchenko, Ph.D., Senior Scientist in Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography (Kyiv, Ukraine), e-mail: tantra1969@ukr.net.

Denys Toichkin, Ph.D., Senior Scientist in Institute of History of Ukraine NASU (Kyiv, Ukraine), e-mail: denisvt68@gmail.com.